

קנין פירות כקנין הגוף דמי?

חנן בירנצוויג ואברהם פלנזר

א

בתורת הקנין ידוע הוא, כי הזכות הקניינית היסודית ביותר היא הבעלות. "בעל נכס הוא מי שזכאי לסך הכולל והבלתי מוגדר של השימושים האפשריים בנכס, בכפוף להגבלות שהוטלו ע"י הדין, ולזכויות מוגדרות שנלקחו מן הבעלות והועברו לאחר, כגון בשכירות שבה נלקחת מהבעלים זכות השימוש וניתנת לשוכר. כל זכות הפחותה מן הבעלות מוגדרת מבחינת תוכנה, כך למשל, זיקת ההנאה מעניקה הנאה מנכס ללא ההחזקה. בהבדל מכך מצטיינת הבעלות בהעדר הגדרה ופירוט של הדברים שהבעלים זכאים להם. בתכונה של העדר הגדרה מקופל גם יסוד הצמיתות, הבעלות אינה מוגבלת בזמן. על אף העדר ההגדרה ניסו למנות בבעלות את היסודות המובהקים המרכיבים אותה. כך למשל במשפט הרומי מנו בבעלות את הזכות להשתמש בנכס, את הזכות לפירות שיניב הנכס, את הזכות לבצע בו עיסקאות ואת הזכות לכלותו או להשמידו.

יסודות אלה אפשר למצוא בבעלות המלאה, אולם לבעלות יש תכונה ספוגית משום שהבעלות יכולה להתכווץ ולאבד מהיקפה המלא, אך יש לה דחף לשוב למימדיה הטבעיים עם פקיעת הזכויות שנגרעו ממנה¹.

במאמר זה נדון באחת הזכויות הקנייניות המרכיבות את מושג הבעלות, קנין פירות.

קנין פירות, באופן הפשוט ביותר, הינו הזכות להנות מהפירות (תוצר) של נכס כלשהו, גם כאשר גוף הנכס בבעלותו של אדם אחר².

מצב זה, שבו לפלוני ישנה זכות קניינית מסויימת בנכס של אלמוני, יוצר בעיה משפטית³ בהגדרת מידת האחיזה שיש לפלוני זה בנכס, במילים אחרות, השאלה

¹ אנציקלופדיה עברית, כרך כט, ערך 'קנין', עמ' 924-925 (ירושלים תשל"ז).

² דין זה היה מכונה במשפט הרומי USUS FRUCTUS. על מוסד משפטי זה במשפט הרומי ראה: י. פוקרובסקי, תולדות המשפט הרומאי, ירושלים תרפ"ה, עמ' 244, 257, 398. השוואה של דין זה בין המשפט העברי למשפט הרומי, ראה בועז כהן, "לחקר קנין פירות במשפט העברי ובמשפט הרומי", בתוך ספר אסף, עמ' 338-350. אשר גולאק, יסודי המשפט העברי א', תל אביב, תשכ"ז, עמ' 132.

היא לאיזו קטגוריה משפטית לשייך זכות זו? האם היא שייכת לקטגוריה של בעלות ואז הזכות היא קנין בגוף הנכס ואינה תלויה בקנין הגוף של האחר אלא מוחלטת כלפי כולם⁴. או שמא היא שייכת למין ממיני השעבוד ואז הזכות אינה בגוף הנכס אלא רק כלפי הבעלים. ואולי היא בכלל קטגוריה משפטית בפני עצמה?⁵

במאמר זה אנו מבקשים לעקוב אחר השתלשלות המושג "קנין פירות" והשימוש במקרים שונים שהמכנה המשותף שלהם הינו אחיזה חלקית בנכס. זכות זו אנו מוצאים בספרות התנאים, בעיקר ביחסים הממוניים בין הבעל לאשתו, בכך שהוקנתה לבעל זכות להנות מפירות נכסי אשתו בעוד גוף הנכס נשאר בבעלות האשה. דוגמאות לכך אנו מוצאים במסכת כתובות:

אב זכאי בבתו בקדושיה בכסף בשטר וביאה וזכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה ומקבל את גיטה ואינו אוכל פירות בחייה, נשאת יתר עליו הבעל שאוכל פירות בחייה וחייב במזונותיה בפרקונה ובקבורתה, רבי יהודה אומר אפילו עני שבישראל לא יפחות משני חלילים ומקוננת.

פ"ד מ"ד

האשה שנפלו לה נכסים עד שלא תתארס מודים בית שמאי ובית הלל שמוכרת ונותנת וקיים, נפלו לה משנתארסה בית שמאי אומרים תמכור ובית הלל אומרים לא תמכור אלו ואלו מודים שאם מכרה ונתנה קיים, אמר רבי יהודה אמרו לפני רבן גמליאל הואיל זוכה באשה לא זכה בנכסים אמר להם על החדשים אנו בושין אלא שאתם מגלגלין עלינו את הישנים נפלו לה משנישאת אלו ואלו מודים שאם מכרה ונתנה שהבעל

³ דיון בבעיה זו, ראה: שילה, שמואל: פיצול זכות הבעלות בנכס במשפט התלמודי. דיני ישראל כרך יב תשמד-תשמה, עמ' קעג-קצה.

⁴ גולאק, שם, עמ' 131.

⁵ בעז כהן, שם, עמ' 344-345, מביא דעה במחקר הסוברת שזכות זו התגלגלה במשפט הרומי בין שלושת המשמעויות הנ"ל.

מוציא מיד הלקוחות עד שלא נישאת ונישאת רבן
גמליאל אומר אם מכרה ונתנה קיים אמר רבי חנינא בן
עקיבא אמרו לפני רבן גמליאל הואיל וזכה באשה לא
יזכה בנכסים אמר להם על החדשים אנו בושין אלא
שאתם מגלגלים עלינו את הישנים.

פ"ח מ"א

נפלו לה כספים ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות. פירות
התלושין מן הקרקע ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות.
והמחויבין בקרקע אמר רבי מאיר שמין אותן כמה הן
יפין בפירות וכמה הן יפין בלא פירות והמותר ילקח בהן
קרקע והוא אוכל פירות וחכמים אומרים המחויבין
לקרקע שלו והתלושין מן הקרקע שלה וילקח בהן קרקע
והוא אוכל פירות.

פ"ח מ"ג

אם כן, לפי דוגמאות אלו אנו רואים שהעיקרון העומד בבסיס הדין של קנין
פירות הוא שגוף הנכס נמצא בבעלות אדם מסוים, אך הזכות להנות מפירות
(תוצר) הנכס היא אצל אחר.

בגמרא אנו רואים נסיון להרחיב את הגדרת מושג "קנין פירות" ולכלול בתוכו
מקרים נוספים של אחיזה חלקית בנכס. אנו רואים זאת באופן עקיף על ידי כך
שהגמרא מעמידה את המחלוקות בין החכמים בכל מקרה לגופו בשאלה האם
קנין פירות (להלן ק"פ) כקנין הגוף (להלן ק"ג) דמי.

דוגמא למקרה כזה הוא: המוכר שדהו בזמן שהיובל נוהג⁶, כלומר, במקרה זה
שבו הנכס נמכר לזמן קצוב (מכיוון שהוא ישוב לבעליו בשנת היובל), גוף הנכס
נשאר בבעלות המוכר ופירות הנכס שייכים לקונה⁷. על מנת להדגים מהלך זה של

⁶ בבלי גיטין מז ע"ב.

⁷ המקורות הנוספים:

בבלי גיטין מח ע"א: מחלוקת רבי יהודה, רבי שמעון ורבי מאיר בענין בן המקדיש שדה אביו.
בבלי בבא בתרא נ ע"א: מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה בדין "המוכר עבד ופסק עמו שישמשנו
שלושים יום".

בבלי שבת קלה ע"ב: בדין "לוקח שפחה לעובריה".

בבלי בבא קמא צ ע"א: מחלוקת ר' יהודה, ר' מאיר ור' יוסי בדין "יום או יומיים".

בבלי בבא קמא פח ע"ב; בבלי בבא בתרא קלו ע"א - הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו.

הרחבת מושג "קנין פירות" למקרים נוספים נביא בשלב זה שתי סוגיות, האחוזות זו בזו, המדגימות מגמה זו של הגמרא.

ב

בבא קמא פח ע"ב

אחת הסוגיות שבהם בחרנו למקד את דיונינו היא סוגיה המופיעה במסכת בבא קמא דף פח ע"ב. להלן הסוגיה המופיעה שם:

- 1 אימיה דרב שמואל בר אבא מהגורניא הות נסיבא ליה לר' אבא,
- 2 כתבתיהו לנכסי לרב שמואל בר אבא ברה.
- 3 בתר דשכיבא, אזל רב שמואל בר אבא קמיה דרבי ירמיה בר אבא
- 4 אוקמיה בנכסי.
- 5 אזל ר' אבא אמרה למילתא קמיה דרב הושעיא,
- 6 אזל רב הושעיא אמרה קמיה דרב יהודה;
- 7 אי"ל, הכי אמר שמואל:
- 8 האשה שמכרה בנכסי מלוג בחיי בעלה ומתה,
- 9 הבעל מוציא מיד הלקוחות.
- 10 אמרוה קמיה דרבי ירמיה בר אבא, אמר להו: אנא מתניתא ידענא,
- 11 דתנן: הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו – הבן אינו יכול למכור
- 12 מפני שהן ברשות האב,
- 13 והאב אינו יכול למכור מפני שהן כתובין לבן,
- 14 מכר האב - מכורים עד שימות,
- 15 מכר הבן - אין לו ללוקח עד שימות האב:
- 16 כי מיית אב מיהא אית ליה ללוקח, ואע"ג דמת הבן בחיי אב
- 17 דלא אתו לידי הבן,
- 18 כרבי שמעון בן לקיש, דאמר:
- 19 לא שנא מת הבן בחיי האב דלא אתו לידיה דבן,
- 20 לא שנא מת האב בחיי הבן דאתו לידיה דבן – קנה לוקח;
- 21 דאתמר: מכר הבן בחיי האב ומת הבן בחיי האב,
- 22 רבי יוחנן אמר: לא קנה לוקח,
- 23 ר"ל אמר: קנה לוקח;
- 24 ר"י אמר לא קנה לוקח,
- 25 אמר לך: כי קתני מתניי מכר הבן לא קנה לוקח עד שימות האב,

- 26 וכי מיית האב אית ליה ללוקח – דלא מת הבן בחיי האב דאתו לידי הבן,
 27 אבל מת הבן בחיי האב דלא אתו לידיה דבן, כי מיית אב נמי
 28 לית ליה ללוקח,
 29 אלמא קא סבר: קנין פירות כקנין הגוף דמי,
 30 וכי זבין – לאו דידיה זבין.
 31 ר' שמעון בן לקיש אומר קנה לוקח,
 32 כי קתני מתניי מכר הבן אין ללוקח עד שימות האב,
 33 כי מיית אב מיהת אית ליה ללוקח,
 34 לא שנא לא מת הבן בחיי האב דאתו לידיה דבן,
 35 ולא שנא מת הבן בחיי האב דלא אתו לידיה דבן – קנה לוקח,
 36 אלמא קסבר: קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי,
 37 וכי קא זבין - דידיה קא זבין;
 38 ואנן השתא, בין ר' ירמיה בר אבא ובין רב יהודה –
 39 כר' שמעון בן לקיש סבירא להו,
 40 וקאמר ר' ירמיה בר אבא: אי סלקא דעתך קנין פירות כקנין הגוף דמי,
 41 כי מיית אב ומיית הבן בחיי האב אמאי אית ליה ללוקח?
 42 כי קא זבין האי לאו דידיה קא זבין!
 43 אלא לאו שמע מינה: קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי.
 44 אהדרה לקמיה דרב יהודה, אמר להו, הכי אמר שמואל:
 45 זו אינה דומה למשנתנו.
 46 מאי טעמא?
 47 אמר רב יוסף: בשלמא אי תני איפכא הכותב נכסיו לאביו,
 48 איכא למפשט מינה דקנין פירות לאו כקנין הגוף דמי,
 49 אלא השתא דקתני הכותב נכסיו לבנו, משום דראוי לירשו הוא.
 50 אמר ליה אביי: אטו ברא ירית אבא, אבא לא ירית ברא?
 51 אלא לאברוחינהו לנכסי מבריה קא אתי, הכא נמי לאברוחינהו לנכסי
 52 מאחורא אתי.
 53 אלא מאי אינה דומה למשנתנו?
 54 משום תקנת אושא,
 55 דאמר רבי יוסי בר חנינא: באושא התקינו,
 56 האשה שמכרה בנכסי מלוג בחיי בעלה ומתה, הבעל מוציא מיד הלקוחות.

אנו סוברים כי השורות 1-15, 44-45 מהווים את הסוגיה המקורית. דהיינו, לענין הסוגיה המקורית מורכבת מסיפור על אמו של רב שמואל אשר התאלמנה/התגרשה ונישאה לר' אבא. לאחר נישואיה לר' אבא ייעדה (כתבה) אמו של רב שמואל את נכסיה לבנה. רב שמואל פונה לרב ירמיה בר אבא בדרישה לקבל את הנכסים לאחר מות אימו. ר' ירמיה קובע כי הנכסים שייכים לרב שמואל. ר' אבא (הבעל) מגיע לרב הושעיא בתביעה לקבל את נכסי אישתו לאחר מותה, ורב הושעיא פונה לרב יהודה שפוסק שהנכסים מגיעים לבעל, על סמך מימרא של שמואל (שורות 7-8): "הכי אמר שמואל: האשה שמכרה בנכסי מלוג בחי בעלה ומתה, הבעל מוציא מיד הלקוחות". חזרו עם פסק דין זה לר' ירמיה, שכנגד מימרת שמואל מציג משנה, שעל פיה הנכסים אמורים להגיע לרב שמואל. המשנה שמביא ר' ירמיה מתארת מצב שבו ניתן להפקיע את הנכסים מהיורש הטבעי ע"י כתיבת הנכסים ליורש מסוים. ר' ירמיה טוען שמצב זה דומה למקרה הנידון, מכיוון שגם במקרה שלנו האם כתבה את נכסיה לבנה לפני מותה, ובכך הפקיעה אותם מבעלה (היורש הטבעי).

אנו סוברים שעל מנת לראות את הסוגיה המקורית יש לדלג בשלב זה (שורה 16) לשורה 44 (בהמשך יוסבר טעם הדילוג).

לאחר שהוכיח ר' ירמיה מהמשנה שהנכסים אמורים להגיע לבן (דהיינו לרב שמואל), חוזרים עם הדין לרב יהודה. רב יהודה מגיב לפסק הדין באומרו משפט שתום לכאורה, שבו הוא טוען שההשוואה שעשה ר' ירמיה בין משנתנו ובין המקרה הנידון אינה מוצלחת "זו אינה דומה למשנתנו" (שורה 45). על אמירה שתומה זו של רב יהודה דנים רב יוסף ואב"י, כל אחד והסברו.

מתוך לימוד הסוגיה עולה בבירור כי השורות 16-43 הן תוספת סתמאית, כיוון שאם נעיין בשורות 15 ו-44 ברצף נראה כי יש לפנינו סיפור המכיל דו-שיח עקיף בין רבי ירמיה לבין רב יהודה ולאחר מכן תגובה למשתמע מן הסיפור והדו-שיח. התגובה היא מימרא של רב יהודה המגיב לסתירה בין המימרא המובאת בשם שמואל לבין המשנה. לעומת זאת השורות 16-43 הן נסיון להסביר את הדין המובא בסיפור ע"י מחלוקת חיצונית בין ר' יוחנן וריש לקיש, כאשר אין זה הכרחי להביא מחלוקת זו על מנת להבין את המחלוקת הבסיסית. תוספת סתמאית זו מבקשת להסביר את פסיקת ר' ירמיה על בסיס המחלוקת בין ר"ל לר"י האם "קנין פירות כקנין הגוף דמי" (הלא שייך לנידון דידן).

כמו כן ישנה הערת גיליון בכתב יד המבורג, המהווה גירסה אלטרנטיבה לגירסה המופיעה אצלנו. ההערה מביאה במקום השורות 16-43, פיסקה קצרה:

לכי מיית אב מיהת קנה לוקח
ואי סלקא דעתך קנין פירות כקנין הגוף דמי
אמאי קנה לוקח

אמנם גם שורות אלו דנות על קנין פירות, אך בגירסה זו הדיון מתומצת מאד, ואינו מפותח כפי שהוא מופיע בגירסתנו. מכאן אנו מסיקים שהגירסה המופיעה בכתב יד המבורג כולל ההערה היא הבסיס לסוגיה שאנו מכירים.

בבא בתרא קלו ע"א

כעת אנו מבקשים לעיין בסוגיה הדנה במשנה המובאת בבבא קמא, על מנת להבין את מטרת ההשוואה בין המשנה לבין הסיפור המובא בב"ק במקור ואת שיטות רבי יוחנן וריש לקיש. הסוגיה הדנה במשנה זו (כפי שהסברנו אותה לעיל) מופיעה בבבא בתרא קלו ע"א. להלן הסוגיה המופיעה שם:

- 1 מתניי. הכותב נכסיו לבניו -
- 2 צריך שיכתוב מהיום ולאחר מיתת, דברי רבי יהודה;
- 3 רבי יוסי אומר: אינו צריך.
- 4 הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו -
- 5 האב אינו יכול למכור מפני שהן כתובין לבן,
- 6 והבן אינו יכול למכור מפני שהן ברשות האב.
- 7 מכר האב - מכורים עד שימות,
- 8 מכר הבן - אין ללוקח בהן כלום עד שימות האב.
- 9 גמי. הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו.
- 10 איתמר: מכר הבן בחיי האב ומת הבן בחיי האב -
- 11 אמר רבי יוחנן: לא קנה לוקח,
- 12 וריש לקיש אמר: קנה לוקח.
- 13 רבי יוחנן אמר לא קנה לוקח, קנין פירות כקנין הגוף דמי;
- 14 וריש לקיש אמר קנה לוקח, קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי.
- 15 והא איפליגו בה חדא זימנא!
- 16 דאיתמר: המוכר שדהו לפירות -
- 17 רבי יוחנן אמר: מביא וקורא,
- 18 וריש לקיש אמר: מביא ואינו קורא.
- 19 רבי יוחנן אמר מביא וקורא, קסבר: קנין פירות כקנין הגוף דמי;
- 20 וריש לקיש אמר מביא ואינו קורא, קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי!

קנין פירות כקנין הגוף דמי?

- 21 אמר לך ר' יוחנן: אף על גב דבעלמא קנין פירות כקנין הגוף דמי,
22 הכא אצטריך,
- 23 סלקא דעתך אמינא: אבא לגבי בריה אחולי אחיל, קא משמע לך.
24 ורבי שמעון בן לקיש אמר: אף על גב דבעלמא קנין פירות לאו כקנין
25 הגוף דמי, הכא אצטריך,
- 26 סלקא דעתך אמינא: כל לגבי נפשיה, אפילו במקום בריה נפשיה עדיפא
27 ליה, קא משמע לך.
- 28 איתביה רבי יוחנן לריש לקיש:
29 נכסי לך, ואחר כך יירש פלוני, ואחריו יירש פלוני - מת ראשון קנה שני,
30 מת שני קנה שלישי,
- 31 מת שני בחיי ראשון - יחזרו נכסים ליורשי ראשון;
32 ואם איתא, ליורשי נותן מיבעי ליה!
33 אמר ליה, כבר תרגמה רב הושעיא בבבל: אחר כך שאני.
34 וכן רמי רבה בר רב הונא קמיה דרב, ואמר: אחר כך שאני.

עיון בסוגיה מגלה שהיא עוסקת בעיקרה במחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן, במקרה של אדם הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו (כלומר מייעד לו אותם), ומכר הבן בחיי האב, ומת הבן בחיי האב. וכעת מתעוררת השאלה למי שייכים הנכסים? האם ל"לוקח" או ל"אבא"? כלומר השאלה היא בעצם מה מידת הבעלות שיש לבן בנכסים לפני שהם עוברים לרשותו?

בשורות 13-14 חוזרת הגמרא על דברי ר"ל ור"י, בתוספת הסבר למחלוקתם המקשר אותה למחלוקת לגבי קנין פירות וקנין הגוף. אנו סוברים שמחלוקת ר"י ור"ל במקורה היא ספציפית ביחס למקרה הנידון. כלומר לפי ר' יוחנן, למרות שהנכסים כתובין לבן, הואיל והם עדיין לא הגיעו לרשותו, אין לו יכולת לעשות מעשה קנייני בנכסים אלה עד שימות אביו ויגיעו הנכסים לרשותו. וריש לקיש סובר שהעובדה שהנכסים מיועדים לבן מספיקה כדי להעניק לו בעלות על הנכסים.

אם נחזור לסוגיה בבבא קמא נראה, שזהו בדיוק ההסבר המובא למחלוקת ר"י ור"ל, אם נתעלם מהתוספות הסתמאיות. ניתן לראות את ההסבר הפשוט לדברי ר' יוחנן בשורות הבאות:

25. אמר לך: כי קתני מתניי מכר הבן לא קנה לוקח עד שימות האב,

26. וכי מיית האב אית ליה ללוקח - דלא מת הבן בחיי האב דאתו לידי הבן,

27. אבל מת הבן בחיי האב דלא אתו לידיה דבן, כי מיית אב נמי

לית ליה ללוקח,

30. וכי זבין - לאו דידיה זבין.

שורות אלה מסבירות את שיטת ר' יוחנן כמו שהסברנו לעיל בבבא בתרא. כמו כן ניתן לראות את ההסבר לשיטת ריש לקיש בשורות הבאות:

32. כי קתני מתניי מכר הבן אין ללוקח עד שימות האב,

33. כי מיית אב מיהת אית ליה ללוקח,

34. לא שנא לא מת הבן בחיי האב דאתו לידיה דבן,

35. ולא שנא מת הבן בחיי האב דלא אתו לידיה דבן -

קנה לוקח,

37. וכי קא זבין - דידיה קא זבין;

עפ"י הדברים הנ"ל ניתן לומר בפשטות שמחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש במקורה אינה קשורה לסוגיית קנין פירות, אלא לשאלה האם יש לאדם בעלות (כלומר יכולת לבצע פעולה קניינית) על נכסים, טרם הגיעם לרשותו, וניסוח מחלוקתם כמחלוקת על קנין פירות הוא ניסוח סתמאי מאוחר.

חיזוק נוסף לטענה זו עולה מניתוח קושיית ר' יוחנן על ריש לקיש (שורה 28-35). ר' יוחנן מביא ברייתא המקבילה לכאורה למקרה הנידון, ומוכיח ממנה שהלכה כמותו:

שורות 12-10:	אב: מחזיק בנכס	בן: לו הנכס מיועד	לוקח: לקוח של הבן
שורות 31-29: הברייתא	מוכר מחזיק בנכס	קונה ב': לו הנכס מיועד	קונה ג': לקוח של השני

אם כן ברור שמה שניסה ר' יוחנן להקשות מברייתא זו על ריש לקיש, הוא שלפי הברייתא למרות שהנכסים מיועדים לקונה ב', הואיל והם עדיין לא הגיעו

לרשותו, אין לו בעלות על הנכסים, שכן אם הוא מת הנכסים נשארים אצל הקונה הראשון. ואם כן קשה על ר"ל שאומר על המקרה במשנה שייעוד הנכסים מקנים לבן בעלות עליהם. לפי קריאה זו לא מובנת מקומה של שורה 32 בקושיית ר' יוחנן, שכן אין קשר ליורשי הנותן. לפי ההסבר שהצענו לסוגיה בבבא קמא ולסוגיה בבבא בתרא, נראה שבשניהם יש ניסיון סתמאי מאוחר להסביר דיון בנושא כתיבת נכסים (אמנם שתי הסוגיות אינן מקבילות, אך לשתיהן משותף הדיון בנושא כתיבת נכסים) ע"י הכנסת דיון "האם קנין פירות כקנין הגוף דמי?"

השתלשלות המושג קנין פירות:

בעקבות ממצאים אלו ביקשנו לעקוב אחר ההשתלשלות וההשתלבות של המושג "קנין פירות... " בשתי סוגיות אלו.

אנו סבורים שיש כאן מהלך מורכב וכפול המתחיל בסוגיה בב"ק ורק מאוחר יותר זוכה לפיתוח בסוגיה בב"ב, לענ"ד, מהלך הדברים היה כך: בתחילה, הסוגיה בב"ק מביאה את הסיפור על אמו של ר' שמואל בר אבא ועל זה מובאת מחלוקת רב יהודה ור' ירמיה בשאלה למי מגיעים הנכסים במקרה הנידון. ר' ירמיה מבסס את טענתו על המשנה בב"ב שדנה במקרה של "הכותב נכסיו לבנו... " (אשר הובא לעיל בניתוח של הסוגיה בב"ב עמ' 7-8).

הסתמא דגמרא בתקופה מאוחרת יותר, מבקשת להסביר את הדו-שיח שבין ר' ירמיה לרב יהודה כמחלוקת בשאלת קנין פירות⁸. על מנת לעשות כן, היא נאלצת לבסס את שיטת ר' ירמיה על מחלוקת ר"ל ור"י בנושא "קנה לוקח". ליתר דיוק הגמרא מבססת את פסיקתה בשאלת קנין פירות על הפסיקה (הידועה)⁹ בשאלה "האם קנה לוקח או לא?", על בסיס פסיקה זו מעמידה הגמרא את ר' ירמיה כריש לקיש שסובר שקנה לוקח, וממילא מחוייב ש"קניין פירות לאו כקנין הגוף דמי". בעקבות החידוש הנ"ל שנתחדש בסוגיית ב"ק, פיתחה הסוגיה בב"ב מושג זה על גבי המחלוקת המקורית בין ר' יוחנן וריש לקיש.

⁸ דר' משה וייס מסתייג מתאוריה זו, וטוען ש"במהות מחלוקת רב יהודה – רב ירמיה בר אבא היא בשאלת ק"פ כק"ג גם אם אינם משתמשים במינוח זה בצורה מפורשת, לכן אומר לו ריב"א "אנא מתניתא ידענא" ובמשנת יש נוחלין יש לאב לאחר המתנה, קנין פירות דה פקטו בשדה. כך גם הבינו את מחלוקת ר' יוחנן – ריש לקיש שם על משנה זו וכן על דין ביכורים שחולקים בו".

⁹ כפי שפסק רבא בבבא בתרא קכט ע"ב.

על מנת להוכיח טענה זו נחזור לסוגיה בב"ק, ונראה ששם לראשונה עולה שאלת ק"פ. בשורות 38-43 אנו רואים שהאמורא החוקר את דין ק"פ מנצל את המחלוקת בין ר"י ור"ל והפסיקה הידועה – שהלכה כר"ל ש"קנה לוקח", כדי לדון בשאלת ק"פ. הוכחתו היא שאם נאמר ש"קנה לוקח" משמע שמכירת הבן נחשבת מכירה, דהיינו שהייתה לו בעלות מספקת כדי למכור את השדה, למרות שהפירות עדיין בחזקת האב. מכאן רואים שלמרות שהאב החזיק בפירות אין לו אפשרות למנוע את המעשה הקנייני של הבן, ומכאן משמע ש"ק"פ לאו כק"ג דמי". ע"י כך יצר האמורא מחלוקת בין ר"ל לר"י בשאלת ק"פ/ק"ג.

כעת נשוב לסוגיה בב"ב ונעיין שוב בתוספות הסתמאות (שזיהינו לעיל), ונראה שהן מבוססות על החידוש שהראנו כעת, אשר מבסס את מחלוקת ר"ל ור"י בשאלת ק"פ/ק"ג. כעת יובן ההסבר שהבאנו לעיל על הסוגיה בב"ב בנוגע לקושיית ר"י על ר"ל בשורות 28-32. שכן קושיא זו מובנת ללא התוספת שבשורה 32, המסבה את השאלה כך שלא ניתן להבינה ללא המושג הבסיסי של ק"פ. כלומר, לפי התוספת הנ"ל הקושיא שמקשה ר"י על ר"ל היא, שלפי שיטתו שק"פ לא כק"ג דמי, מדוע אין הנכסים חוזרים ליורשי הנותן, שהרי הוא בעל הפירות וממילא גם בעל הגוף? על זה משיב ר"ל שהמציאות שונה במקרה זה מכיוון שכאשר הנותן משתמש בלשון "אחריד", הוא כולל את ק"פ וק"ג יחד למרות שבד"כ ק"פ לאו כק"ג דמי. מכאן ברור כי הסוגיה בבבא בתרא מזהה את שיטת ר"ל עם השיטה שק"פ כק"ג דמי באופן הטבעי ביותר.

לסיכום ניתן לומר כי מעיון בשתי סוגיות הללו אנו רואים שבתקופה המאוחרת של אמוראי בבל היתה מגמה להכליל תחת קטגוריית "קנין פירות" מקרים שונים שבהם קיימת החזקה חלקית בנכס מסוים.

ראשונים ואחרונים

לעומת מגמת הסוגיות בתלמוד להכליל מקרים רבים תחת קטגוריה אחת (של קנין פירות), היוצרת טשטוש בין המקרים השונים, (מגמה הבאה לידי ביטוי במיוחד בגיטין, כאשר הגמרא מסמיכה את דין מכירה לפירות למכירה לזמן קצוב¹⁰), הראשונים והאחרונים מנסים לחלק בין המקרים ולהבחין מחדש באופי המיוחד לכל אחד מהם. להלן נציג שתי דוגמאות שבהם ניתן לראות מגמה זו:

¹⁰ בבלי גיטין מז ע"ב: בסוגיה שם יש דיון האם אדם שקונה קרקע בזמן שהיובל נוהג צריך להביא ביכורים ולקרוא מקרא ביכורים למרות שהקרקע תשוב למעלה הראשונים בשנת היובל.

רמב"ם

ביטוי בולט לכך אנו מוצאים אצל הרמב"ם המבחין בין קנין לפירות, מכירה לזמן קצוב ושכירות¹¹.

הלכות מכירה פרק כ"ג:

המוכר גוף הקרקע לזמן קצוב הרי זה מכירה, ומשתמש הלוקח בגוף כחפצו ואוכל הפירות כל זמן המכירה ובסוף תחזור לבעליה.

הלכה ה'

ומה הפרש יש בין המוכר קרקע לזמן קצוב ובין המקנה אותה לפירותיה, שהקונה לפירות אינו יכול לשנות צורת הקרקע ולא יבנה ולא יהרוס, אבל הקונה לזמן קצוב הוא בונה והורס ועושה בכל זמנו הקצוב כמו שעושה הקונה קנין עולם לעולם

הלכה ו'

ומה הפרש יש בין הקונה שדה זו לפירותיה ובין השוכר שדה מחבירו, שהקונה שדה לפירותיה יש לו לנטעה או לזרעה כל זמן שירצה או להבירה, והשוכר אינו כן כמו שיתבאר בענין שכירות, ואין השוכר רשאי להשכיר אבל הקונה מקנה לאחרים כל מה שקנה.

הלכה ח'

ממקורות אלה אנו למדים שהרמב"ם מבקש להבחין בין המקרים השונים בניגוד למגמת הסוגיות כפי שראינו (לאחד אותם).

קצות החושן

בעל "קצות החושן"¹² מסביר שההגדרה של קנין פירות בש"ס היא קנין שאינו לעולם, ואילו קנין גוף הוא קנין לעולם. לפי חילוק זה מובן מדוע הגמרא מגדירה

¹¹ על ההשוואה בין קנין פירות לבין שכירות, ראה מיכאל ויגודה, שכירות ושאלה, י-ם (תשנ"ח), עפ"י מפתח העניינים שם.

¹² רנו: ג.

מכירה לזמן קצוב, מתנה על מנת להחזיר, נכסים המיועדים ועוד¹³, כקנין פירות בלבד.

אך להלכה, טוען בעל "קצות החושן", יש הבדל בין מכירה של נכס לפירות לבין מכירה לזמן קצוב. קנין פירות הוא מקרה ספציפי של פיצול בעלות על נכס, ואילו מכירה לזמן קצוב הוא פיצול מסוג אחר, דומה יותר לקנין גוף.

לכן, למרות שאנו פוסקים כריש לקיש ש"קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי" (עפ"י פסיקת רבא), "קנין פירות" לזמן קצוב נחשב כקנין גוף. זוהי מכירה מוחלטת לזמן מוגבל, אך באותו הזמן הנכס הוא בבעלות הקונה. מכאן אנו רואים שגם בעל "קצות החושן" (כמו הרמב"ם) מבחין בין המושגים השונים.

סיכום

ממאמרנו זה עולה שהיקף השימוש במושג "קנין פירות" זכה לשינויים במהלך הדורות. בתחילה ראינו שהתנאים השתמשו במושג "קנין פירות" רק במקרה ספציפי של אחיזה חלקית בנכס. לעומת זאת בדורות המאוחרים של אמוראי בבל היה ניסיון לכלול תחת מושג זה מקרים שונים שבהם הבעלות אינה מוחלטת. לאחר מכן ראינו שתי דוגמאות מהראשונים והאחרונים העומדים על ההבדלים בין המקרים השונים, בניגוד למגמת הגמרא. במאמר זה ביקשנו להצביע על תהליך זה. אך השלב הבא, שבו לא עסקנו, הוא בירור משמעותו של תהליך זה¹⁴.

¹³ עיין רשימת המקורות בעמ' 43-44.

¹⁴ עיין ריצ"ד בבא קמא פח ע"ב, העוסק בשאלה זו: "מיהו כל כך נגעה השאלה הנ"ל בלב ישיבות אמוראי דבבל עד שהשתמשו בה לפרש כמה פלוגתות דתנאים ואמוראים שלא נודע טעמן בהדיא".